

מבט על, גיליון 950, 6 ביולי 2017

רצועת עזה - האם הזדמנות לשינוי?

קובי מיכאל

השבועות האחרונים מזמנים אירועים בזירות הקרובה והרחוקה יותר, הטורפים את הקלפים המוכרים בהקשר של רצועת עזה ומייצרים תנאים אפשריים לתפנית, בתנאי שישראל תשכיל לנצלם ולמנפם בשיתוף פעולה עם מצרים ומדינות המפרץ.

השבועות האחרונים מזמנים אירועים בזירות הקרובה והרחוקה יותר, הטורפים את הקלפים המוכרים בהקשר של רצועת עזה ומייצרים תנאים אפשריים לתפנית, בתנאי שישראל תשכיל לנצלם ולמנפם בשיתוף פעולה עם מצרים ומדינות המפרץ. את תחילת השינוי ניתן לסמן בבחירתו של יחיא סנוואר למנהיג חמאס ברצועה; המשכו במסמך המדיניות החדש של החמאס ובהחלטת המחנה הסוני הפרגמטי בהובלת ערב הסעודית ומצרים לנתק את הקשרים עם קטר ולהפעיל סנקציות נגדה; אחריתו בהחלטת הנשיא הפלסטיני מחמוד עבאס לקצץ את תשלומי ההעברה של הרשות הפלסטינית עבור דלק המיועד לתחנת הכוח ברצועת עזה - צעד שהחריף את משבר החשמל ברצועה, ובביקור יחיא סנוואר ומשלחת חמאס במצרים ופגישותיהם שם עם בכירי המודיעין המצרי ועם מחמד דחלאן, יריבו של עבאס.

את ההתפתחויות בחמאס עצמה ניתן לזהות כביטויים נוספים לתהליך ההתמסדות של התנועה ולתמרון שלה בין זהותה כתנועה אידיאולוגית דתית, המקדשת את ההתנגדות המזוינת נגד ישראל, לבין היותה ריבון וגורם שלטוני, החייבת לבסס את משילותה על מנת להבטיח שליטה אפקטיבית באוכלוסייה ובטריטוריה. תהליך זה דומה לתהליכי התמסדות מוכרים של ארגונים לא-מדינתיים, שהשתלטו על טריטוריות ואוכלוסיות ונדרשים לשינויים בהתנהלותם כדי לשפר את שליטתם בהן. השינויים הללו מובילים למעבר הדרגתי של אותם שחקנים משלב לא-מדינתי לשלב תת או סמי-מדינתי. עם הזמן, ובכפוף לדינאמיקה בסביבתם, חלקם נעשים גם שחקנים מדינתיים.

גם אם תהליך ההתמסדות של חמאס אינו מבטא התמתנות מהותית, וגם כאשר מסמך המדיניות החדש של התנועה אינו מבטל את האמנה המקורית שלה ומשמר את הסירוב להכיר בישראל ואת הדבקות בהתנגדות המזוינת לה, מדובר בשינויים במערך השיקולים והאינטרסים של חמאס ובהתנהלותה. שינויים אלו מייצרים מרחבי גמישות חדשים לחמאס, לישראל, למצרים ולשחקנים נוספים, בכללם מדינות המפרץ, ואף ארצות הברית, האיחוד האירופי, האו"ם וארגוני הסיוע הבינלאומיים. מרחבי הגמישות אלה מאפשרים פיתוח רעיונות יצירתיים וטווח רחב ומגוון יותר

של מהלכים בעלי פוטנציאל לשינוי, ואפילו עיצוב מחדש של המציאות העזתית, כך שניתן יהיה לקדם ולשרת אינטרסים חיוניים של השחקנים המעורבים, ובכללם ישראל.

החלטת הנשיא הפלסטיני לקצץ בתשלומי המשכורות לפקידי הרשות ברצועת עזה ולאחרונה גם בתשלומי ההעברה לישראל בעבור הדלק לתחנת הכוח ברצועה, היא כלי במאבק הפוליטי הפנים-פלסטיני. מדובר במאמץ של הרשות הפלסטינית, הפתח ועבאס בראשם, להכביד על חמאס, לפגוע במקורותיה הכספיים, לפגוע ביוקרתה ובמעמדה בעיני האוכלוסייה העזתית ולהובילה, בסופו של יום, לשינוי בהתנהלותה, לויתור, ולחלקי, על שליטתה ברצועה, לאפשר חזרה, ולחלקית, של הרשות הפלסטינית לרצועה ולעבאס להציג את הרשות הפלסטינית כישות פוליטית אחת, בשליטתו.

ישראל נענתה לדרישת עבאס לקצץ בתשלום עבור הדלק. הודעתה הפומבית בנושא יצרה בהילות בצד העזתי בגין ההחמרה המסתמנת במציאות ההומניטארית. ההתרחשות הזו מתנהלת במקביל להתרחשות בזירה מרוחקת יותר, שם מוצאת עצמה קטר מבודדת במרחב הערבי, לאחר החלטת המחנה הסוני הפרגמטי, בהובלת ערב הסעודית ומצרים, לנתק את הקשרים הדיפלומטיים אתה ולהפעיל כנגדה סנקציות חריפות, בין היתר בגין תמיכתה בחמאס. קטר הייתה במשך שנים מהתומכים הבולטים והמובהקים של חמאס ומאז מבצע "צוק איתן", היא המשקיעה הגדולה ביותר בשיקום הרצועה.

במציאות שנוצרה מוצאת עצמה חמאס בנקודת שפל אסטרטגית. המצוקה ההומניטארית בעזה אף עלולה להחרף בגין מהלכי הרשות הפלסטינית, הקוראת תיגר על שלטון החמאס ברצועה; קטר עלולה לצמצם מאוד את תמיכתה עקב הלחץ האדיר המופעל עליה; מספר פעילים צבאיים של חמאס שפעלו בנינוחות בקטר גורשו משם וייתכן שיגורשו נוספים, ובהם מנהיגים פוליטיים, המנהלים את הלשכה המדינית של חמאס מדוחא; איראן מתקשה לממש את נכוניתה לסייע עקב הניתוק הפיזי מהרצועה והשליטה המשתפרת והאפקטיבית יותר של מצרים בחצי-האי סיני; מצרים לוחצת להפסקת שיתוף הפעולה של חמאס עם "וילאית סינאא" ודורשת להסגיר לידיה מספר מבוקשים, שמצאו מקלט ברצועת עזה, לצד דרישה להפסיק כל ביטוי של סולידאריות עם האחים המוסלמים במצרים; ארגונים סלפיסטיים מאתגרים את חמאס מבית ועלולים לגרר לעימות אלים עם ישראל, בעת הפחות נוחה לה.

הנהגת חמאס ברצועה, בהובלת סנוואר, ביקשה מוצא מהמצר אליו נקלעה והנסיבות האזוריות המשתנות זימנו לה את האפשרות. סנוואר השכיל להניח בצד, לעת עתה, את היריבות המרה בינו לבין דחלאן (עוד מימי דחלאן כראש המודיעין המסכל ברצועת עזה ומאבקיו הקשים והעקובים מדם בחמאס). הוא הבין את האפשרות ליצירת השינוי מול מצרים וזיהה את נכוניתו של המפריצות, בפרט איחוד האמירויות, להשקיע הון פוליטי ומשאבים בשיקום הרצועה, כרכיב באסטרטגיית המאבק בקטר ובהשפעת האזוריות. טעון בכעס עצום כלפי הרשות הפלסטינית ועבאס ונחוש לשמור על מעמד חמאס כריבון ברצועת עזה, יצא סנוואר בראש משלחת חמאס לביקור בן שבוע במצרים. במהלך הביקור נועד עם בכירי המודיעין המצרי ועם דחלאן, הנתמך על ידי איחוד האמירויות ומצרים, שנמצא כמתווך אפשרי בין מצרים לבין חמאס בכל הנוגע לטיפול במשבר החשמל. לא ברור מה סוכם במהלך הביקור בין חמאס לשלטונות המצרים, אך סביר להניח שחמאס ניאותה ללכת לקראת מצרים ודרישותיה (לראייה, עם שובו מהביקור החלו כוחות

חמאס בהקמת עמדות תצפית לאורך הגבול עם מצרים, ביצעו פעולות חישוף שיצרו רצועה ריקה ונשלטת ושיפרו את מערך השליטה על הגבול לצורך מניעת הברחות), כדי להבטיח הפעלה תדירה וסדירה יותר של מעבר רפיח למעבר אנשים וסחורות. עם זאת, ברור יותר שנמצא פתרון, זמני ומוגבל לעת עתה ועדיין משמעותי, למשבר הדלק. בתיווכו של דחלאן נאותה מצרים להכניס לרצועת עזה, דרך מעבר רפיח, מכליות דלק שיאפשרו את המשך הפעלתה של תחנת הכוח ברצועה.

המהלך המצרי-חמאסי בהשתתפות פעילה ומוחצנת של דחלאן הם "אצבע בעינו של עבאס", שכן ייתר את מהלכו והותירו ככלי ריק בזירה הפלסטינית ומחוצה לה, וחיזק את מעמד חמאס כגורם שלטוני ברצועה וכגורם אזורי, בעל יכולת תמרון והשפעה. על כך נוסף שדרוג אפשרי במעמדו של דחלאן, שהוא מתחרה פוטנציאלי לעבאס ולהנהגת הרשות הפלסטינית, ואולי כך יואץ מאבק הירושה בהנהגה הפלסטינית. אלא שמעבר למאבקי הכוח בזירה הפלסטינית נוצר מפגש אינטרסים ייחודי בין חמאס, מצרים, המפרציות, ישראל ומחמד דחלאן כתווך אפשרי בין ישראל לבין החמאס.

הקלפים שנטרפו מייצרים נסיבות ואילוצים שבפניהם ניצבים השחקנים בזירה, שאותם ניתן למנף כהזדמנות אסטרטגית לעיצוב מחדש של הזירה העזתית. שיתוף פעולה ישראלי-מצרי-מפרצי לצד מצוקה וחולשה אסטרטגית בה נתון חמאס ותפקיד אפשרי של דחלאן בזירה העזתית, מאפשרים מסגור מחדש של כללי המשחק. בעת הזו, יש היתכנות גבוהה יותר להפעלת לחץ על חמאס להפסקת מאמצי ההתעצמות הצבאית (בעיקר הגבלת הברחות), וזאת בתמורה להפעלה סדירה יותר של מעבר רפיח, הקלות ישראליות בסגר על הרצועה, האצת תהליכי שיקום הרצועה במאמץ מוגבר של המפרציות ובעיקר בהקמה של מתקני תשתית חיוניים, בדגש על תחנות כוח, מתקני התפלת מים ואזורי תעסוקה. פתרון אפשרי הוא הקמתם במרחבים מוגנים בשטח רפיח המצרית ובשטח ישראל. הימצאות תשתיות אלו מחוץ לשטח הרצועה, לצד התחייבות של חמאס לא לפגוע בהם, תפנה שטחים חיוניים ברצועה הצפופה מאוד ממילא, תקל על החלטת גורמים ערבים ובינלאומיים להשקיע בבניית התשתיות, שגם תתאפשר ברציפות ובמהירות יחסית, משום שאלו תבנינה בשטחי ישראל ומצרים, ללא הפרעות הקשורות לרצועת עזה ולהשפעת החמאס.

כדי להבטיח את מיצוי ההזדמנות, שעשויה לאפשר בהמשך גם להאיץ את נירמול החיים ברצועה ושיפור המציאות הכלכלית והתשתית בה, ובכלל זה אפילו בניית נמל ימי על אי מלאכותי (כהצעת שר התחבורה ישראל כץ), נדרש שינוי פרדיגמטי בצד הישראלי. חשוב להבין את תהליך ההתמסדות שעוברת החמאס ולמצות את פוטנציאל השינוי, תוך התרחקות ככל הניתן ממאבקי הכוחות בתוך הזירה הפלסטינית עצמה.

אמנם, מינוף ההזדמנות המתעצבת יעמיק את הבידול בין רצועת עזה ליהודה ושומרון ואולי אפילו יאיץ את התבססותה של רצועת עזה כישות מדינתית עצמאית ונפרדת מהרשות הפלסטינית, - התפתחות העלולה אף לשבש את חידוש התהליך המדיני בין ישראל לרשות הפלסטינית, אך אנו חיים בעולם נטול אפשרויות או חלופות אופטימליות. לכן חשוב לזהות את החלופה הגרועה פחות מבין אלה הבעייתיות כולן ולפעול למימושה, בהנחה שמציאות המתעצבת בעקבותיה תייצר תנאים נוחים ומתאימים לאפשרויות עתידיות טובות יותר.